

(min kurs.); även andra religioner och perspektiv än «kristen tradition» och «västerländsk humanism» har viktiga bidrag att ge i dagens skola, och skolans uppdrag måste vara fostran till demokrati i ett samhälle där olika traditioner (och skolor) tillåts samexistera i dialogisk öppenhet.

En annan slutsats blir att betona vikten av att «eleverna fostras till en *kritisk* solidaritet med samhället», dvs en inlärd, *gynnsam frihet* där *ansvar* ingår; ett positivt mellanting mellan rent godtycke kring «individens frihet och integritet» och anstaltsmässigt formande av «lydiga undersåtar i det moderna samhället».

Positivt för mig som arbetar i skolan är att jag verkligen har fått fundera på vad de för mig välkända formuleringarna i läroplanen syftar på. Jag har också fått fördjupa mina kunskaper om moralfilosofin. Sett ur detta perspektiv är Sigurdsons bok ett mycket välkommet bidrag till den diskussion som i alltför liten utsträckning förs i skolan. Boken kan ge en rejäl vitamininjektion här. Idag förs inte diskussionen, varken på lärarrums-/klassrumsgolvet eller under kompetensutvecklingsdagar i någon större eller mer strukturerad utsträckning. «Etik» och «moral» (eller «etik+moral») är idag modeord som används i alla möjliga och omöjliga sammanhang, men på ett slarvigt, odefinierat och till intet förpliktigande sätt (jfr. t.ex. områden som idrott och ekonomi). Orden tycks ha blivit så vanliga att man upplever dem som oproblematiska. Även i skolan. Lägg till ett ord som «värdegrund» — ett svårt, snudd på obegripligt ord, som dock använts flitigt i skolan de senaste åren — och vi får en grumlig soppa i stället för det klara korvspad läroplansförfattarna eventuellt hoppats på. Sigurdsons bok kan därför, rätt använd, inspirera och medvetandegöra. Varför inte ta några av läsarets (rekommenderade!) tretton kompetensutvecklingsdagar till att på djupet diskutera boken? Och återkomma till ämnet med jämna mellanrum! Utöver detta borde boken vara en naturlig ingrediens i den brygd som utgör lärarutbildningarnas kurslitteratur, en i övrigt tämligen mager diet, åtminstone när jag för drygt sex år sedan gick ut «Café au Lärarhögskolan».

Sigurdson är inte pedagog och kan därför inte rimligen avkrävas «metodiska tips» för hur läroplanens mål ska förverkligas. Samtidigt ger han synpunkter på vad undervisningen borde innebära och han uttrycker åsikter om lämpliga strategier. Här kunde trots allt avkrävas större konkretion — även om detta i slutändan är pedagogens uppgift. Det är ju just konkreta förslag som alltför länge saknats när det gäller förverkligandet av läroplanens mål. Om man verkligen ska driva den här diskussionen framåt så krävs basal, konkret metodologisk förankring. Eftersom Sigurdson — måhända av alltför stor blygsamhet —

avhänder sig själv pedagogisk/metodisk kompetens kunde eventuellt ett avsnitt som gjorts i samarbete med en kreativ pedagog eller metodiker tillfogats boken, alternativt givits ut som ett fristående komplement.

Boken innehåller några småmissar och enstaka stavfel. Not 18 till kapitel 3 saknas i notapparaten. Detta förtar dock inte min uppfattning att det är en både genomarbetad och välkommen bok. Sigurdson lotsar skickligt läsaren genom de moralfilosofiska traditionerna och den kritik som kan riktas mot dessa, och slutligen problematiken med läroplanerna. Det är inga lätta resonemang! Men det är mödan värt att läsa boken. Sigurdson har komprimerat redogörelserna till förmodligen minsta möjliga utrymme och åskådliggör dessutom filosofierna med konkreta exempel. Jag rekommenderar dock att man läser boken två gånger.

(Lpo = Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpf = Läroplan för de frivilliga skolformerna, Lpfö = Läroplan för förskolan.)

Torbjörn Sjöholm

John D. Caputo, Mark Dooley & Michael J. Scanlon: *Questioning God. 379 sid. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2001.*

I höstas hölls den tredje i raden av konferenser på temat «religion and postmodernism» vid Villanova University i Philadelphia. Arrangörerna vill skapa ett forum och en mötesplats för filosofer och teologer som intresserar sig för frågor om religion och uttolkningen av densamma, dess plats och betydelse kring millennieskiftet. Framförallt ville de få till stånd en dialog mellan Jacques Derrida och en grupp av teologer och teologiskt orienterade filosofer. 1997 samlades diskussionen under rubriken «God, the gift, and postmodernism», 1999 diskuterades Gud och förlåtelse «Questioning God» och 2001 reflekterades det utifrån Augustinus bekännelser «Confessions». Texterna från «God, the gift, and postmodernism» gavs ut 1999 (recenserad i STK 1/2001), och nu har en antologi från den andra konferensen givits ut.

Redaktörer är John D. Caputo, Mark Dooley och Michael J. Scanlon. Antologin består av en intressant inledning, skriven av redaktörerna, samt fjorton artiklar skrivna av Jacques Derrida, John Milbank, Jean Greisch samt andra auktoriteter på området. Boken sammanfaller i två delar, kort och gott kallade «Forgiving» och «God». Vid tidpunkten för konferensen «Questioning God» var Derrida sysselsatt med att arbeta med ämnet förlåtelse. Därför öppnades konferensen med en föreläsning av Derrida på temat förlåtelse «To Forgive: The Unforgivable and the

Imprescriptible», vilken också inleder boken. Sedan följer ytterligare tre artiklar på temat förlåtelse, samt ett återgivande av rundabordsdiskussionen mellan Derrida, Kevin Hart, Greisch med flera.

Ett flertal intressanta frågor ställs och diskuteras — vad innebär det att förlåta i vår samtid? Kan man förlåta allt? Måste man förtjäna förlåtelse, genom ånger och avbön, eller är förlåtelse att betrakta som en gåva? När är det relevant att överhuvudtaget tala om förlåtelse? Kan vi ens tala om förlåtelse — eller dog möjligheten till förlåtelse i andra världskrigets dödsläger?

Derridas bidrag är framförallt en diskussion med filosofen Vladimir Jankélévitchs två uppsatser om förlåtelse. Jankélévitch menar att förlåtelse efter nazisternas illdåd är omöjlig; ett brott av så ofattbar omfattning och grymhet är omöjligt att förlåta. Derrida kommenterar att kanske det är just i relation till det «oförlåtliga» och kanske endast då förlåtelse är möjlig. Han menar att en förlåtelse av det förlåtliga är något annat än förlåtelse, något mindre och enklare. Gibbs och Milbank utgår båda ifrån relationen mellan gudomlig och mänsklig förlåtelse. Gibbs tar sitt avstamp i den judiska traditionen och diskuterar Lévinas kommentarer till Talmud. Kan Gud förlåta människan om inte människorna börjar med att förlåta varandra? Kan Gud rädda oss om vi inte börjar med att rädda varandra? Milbanks utgångspunkt är den motsatta — är mellanmänsklig förlåtelse möjlig utan gudomlig inblandning?

Hur kan vi tänka oss Gud i en postmodern kontext? Kring denna huvudfråga reflekterar nio bidrag, varav två med respons av Derrida. Postmodernism förknippas ofta med diskussionen kring «subjektets död» och «jagets dekonstruktion», vilket präglar några av föreläsningarna. Michael Scanlon frågar vilken typ av relation detta sargade jag — förödmjukat av Nietzsche och raderat av Foucault — kan ha till Gud. Greisch resonemang rör sig också kring frågan om uppfattningen av subjektet och denna uppfattnings betydelse för vår förståelse av Gud — «Who are we? And what about God?».

En annan till synes aldrig sinande källa till diskussion är den om språkets betydelse, möjlighet och begränsning. Detta tar bland andra Francis Schüssler Fiorenza och Regina M. Schwartz upp. Fiorenza diskuterar det han benämner «teologins begränsande språk» och pekar på faran att göra Gud till ett objekt, eller att hamna i den antropomorfa fällan. I ett samtal med Jean-Luc Marion och Derridas texter vill Schwartz peka på språkets möjlighet till möte, konversation. Samtalet är relationsskapande. Också Kevin Harts bidrag «Absolute interruption; On Faith» kretsar kring texter av Derrida, särskilt hans begrepp «religion without religion».

Någonstans här ligger problematiken med denna antologi, i dess bundenhet till Derrida, hans texter och hans tänkande. Det är uppenbart att Derrida är mästarren, en ikon för de som verkar i denna diskurs, vilket leder till ett visst mått av okritiskhet och brist på distans till mästarens förträfflighet. Den ende som egentligen ifrågasätter Derrida är Graham Ward (i viss mån även Milbank), företrädare för den riktning som brukar kallas «radical orthodoxy». Ward pekar på problematiken i att frågor ställs inifrån det sammanhang som till stor del skapats av Derrida, men blir strax bemött av Caputo, som kritiserar den radikala ortodoxin och dess inställning till dekonstruktion.

Antologins huvudämnen «Gud» och «Förlåtelse» är brännande aktuella och speglar dels filosofins nyvaknade intresse för frågan om Gud, dels ett politiskt/samhälleligt intresse för fenomenet förlåtelse. Dock hade jag önskat en mer uttömmande diskussion kring skuldfrågan i relation till subjektupplösning och förlåtelse. Är det möjligt att vara moraliskt ansvarig om subjektet är i ständig förändring? Kan ett dekonstruerat jag erfa skuld? Är förlåtelse möjlig utan moraliskt ansvar och syndamedvetande? Vad gäller diskussionen om «Gud» förvånar det mig att den feminist-teologiska reflektionen — som i hög grad sker i en postmodern diskurs — tycks gått de flesta bidragsgivarna (undantaget är Cleo McNelly Kearns) tämligen spårlost förbi.

Om syftet med dessa sammankomster är att få till stånd en dialog mellan Derrida och andra teologiskt orienterade filosofer och teologer vore det välgörande att inbjuda någon eller några med en mer kritisk hållning till Derrida och det postmoderna projektet i denna dialog. Om inte, riskerar projektet att bli en angelägenhet för de redan frälsta. Trots denna avslutande kritik finner jag «Questioning God» intressant och väl värd att lägga ner tid på — för en del tid krävs för att tillägna sig de tankar och reflektioner som presenteras här.

Ann Heberlein

Henrik Vase Frandsen: *Emmanuel Lévinas och kärlighedens visdom — en religionsfilosofisk läsning*, 206 sid. Odense Universitetsforlag, Odense 2001.

Utgivningen av texter om och av Emmanuel Lévinas på nordiska språk är begränsad. Detta i sig gör att Henrik Frandsens projekt bör hälsas med glädje. Det är dock inte den enda anledningen till att glädja sig över *Emmanuel Lévinas och kärlighedens visdom — en religionsfilosofisk läsning*. Framställningen är mycket välskriven och erbjuder en njutbar introduktion till Lévinas tankevärld. Frandsen gör ett utmärkt jobb genom att närläsa Lévinas texter och på ett ele-